

ז. ריכוז ההמלצות

1. **פעילות זרועות המדינה** – נוכח העובדה שמנדט הוועדה לא כלל את בחינת פעולת זרועות המדינה, ולאור הרכב הוועדה, ממליצה הוועדה להעמיד את המידע שנאסף לרשות גורם חוקר או מבקר אחר אשר יוכל להתייחס לדברים במישור ביקורתי יותר על ידי גורמים אובייקטיביים.
2. **האפשרויות המשפטיות** - מדינת ישראל לא יכולה להעמיד לדין איש, בהיעדר חומר ראיות הקושר ברמה מספקת אנשים מזוהים למעשי עבירה ספציפיים. ממילא לא ניתן לבקש מעצר או הסגרה ממדינות העולם, שכן אלה נעשים למטרה אחת בלבד – העמדה לדין בישראל. מעבר למכשול הראייתי, קיימות בעיות קשות של סמכות שיפוט, התיישנות עבירות, תוקף חנינה וסיכון כפול. בסוגיית העמדה לדין על פי חוקים אוניברסאליים ישנה דרישה גוברת בעולם לזיקה בין הפורום בו מתנהל המשפט לעבירה או לעבריין. בהצטרף הסוגיות הבעייתיות הללו, דומה שלא יהיה זה נכון להעמיד את כולן למבחן חזיתי במשפט אחד. יחד עם זאת, מתוך הכרה בחשיבות העניין, יכולה המדינה לסייע לכל דורש ולמדינות אחרות, על ידי העמדת החומר שנאסף על ידה לרשותם. מתוך הכרת גבולות שיטת המשפט קוראת הוועדה לארגנטינה, כמדינה בה בוצעו הזוועות, בה קבורים המתים, מתגוררים נפגעים וקרוביהם, לעשות דין צדק ולהעמיד לדין את האחראים למעשי הזוועה אשר מצויים בתחומה או נושאים את אזרחות המדינה. תוך כך מחזקת הוועדה את פועלם של השופטים אשר מצאו לנכון לפעול בדרך המשפטית לצורך גילוי האמת וחתירה לצדק משפטי ואנושי גם יחד. הוועדה העבירה למשרד הפנים רשימה של אנשים שהיו אחראים לביצוע הפשעים האמורים בארגנטינה בתקופת השלטון הצבאי, על מנת שתימנע כניסתם לישראל.
3. **קבורה מכובדת**- בביקורה בארגנטינה, חזתה הוועדה במצוקת המשפחות שיקיריהן נעלמו, חסרות מידע אודות גורלם או מקום קבורתם. אך מובן כי בהיעדר קבורה או מקום ידוע, התקשו המשפחות, עוד יותר, לעבד את אבלן. עוד התברר כי לאחרונה, נפתחו קברים בארגנטינה בהם קבורות גופות שזהותן לא נודעה. לפיכך, ממליצה הוועדה שמדינת ישראל תפנה לממשלת ארגנטינה ותקרא לה לפתוח את הקברים בהם נקברו גופות בלתי מזוהות ותעשה את המרב בכדי לזהותן, על מנת להביאן לקבורה מכובדת ולאפשר למשפחות להתאבל על קבר יקיריהן. כמו כן, קוראת הוועדה להמשיך ולשתף פעולה עם הגורמים בארגנטינה הפועלים לזיהוי הגופות ומקיימים מאגרי DNA.
4. **תינוקות שנלקחו** – הוועדה נוכחה שסבתות כיכר מאי הן הגוף המנוסה ביותר והמיומן ביותר שהצליח לאתר מספר לא מבוטל של נכדים שנולדו במעצר. לפיכך, תעמיד עצמה הוועדה לרשות ארגון הסבתות של ככר מאי, ותסייע להן ככל יכולתה על מנת למצוא את

הנכדים שנולדו במעצר, על ידי העברת עדויות ששמעה, העבר מידע שיגיע לידיה, הכל לפי בקשת הארגון ובתיאום עמו.

מרבית המלצות הועדה נועדו להביא להכרה, ובמידת האפשר להקלה מסוימת בסבלם הנמשך של קרובי הנעלמים. מטבע הדברים ניסיון כזה קשור קשר אמיץ בחינוך והנצחה.

5. **חינוך** – הועדה ממליצה לפתח תוכניות של חינוך והסברה באקדמיה, הכשרת מורים, במערכת החינוך הממלכתית, בשירות הציבורי ובאמצעי התקשורת, באופנים הבאים:

- בשירות הציבורי: בקורסים להכשרת עובדים שימשו בשירות החוץ (כגון משרד החוץ, משרד הביטחון, משרד מסחר ותעשייה, וכיו"ב) יש לשלב יחידת לימוד שתעסוק ברגישות לנושא הפרת זכויות האדם במשטרים השונים; מודעות של נציגי המדינה לקשרים המיוחדים של המדינה עם העם היהודי בתפוצות; מחויבות המדינה כלפי היהודים בכל מקום ובמיוחד במצבי חירום ושל הפרת זכויות אדם, באשר היותם יהודים.

- במוסדות להשכלה גבוהה: עידוד הקמת פרויקטים לתיעוד ומחקר במוסדות השכלה גבוהה; העמדת העדויות שנאספו ודו"ח הועדה לרשות האוניברסיטאות; קיום מפגשים וימי עיון.

- במערכת החינוך הממלכתית: תכנון יחידות לימוד שמטרתן פיתוח רגישות להפרת זכויות אדם, הקשר הייחודי של מדינת ישראל כמדינה ציונית עם העם היהודי בתפוצות.

- עידוד השימוש בתקשורת: הקרנת סרטים; הפקת תוכניות; קיום דיונים עם מומחים ועדים.

6. **הנצחה**

תחום ההנצחה הוא חשוב בפני עצמו הן בגלל ערכו המוסרי והרגשי, והן בשל הקשר עם נפגעים מהשלטון הצבאי בארגנטינה. בהיותנו בארגנטינה יכולנו להיווכח עד כמה חשובה לקרובי המשפחה נוכחותנו ונכונותנו להקשיב לעדותם עם הבנה רציונאלית ואמפטיה רגשית. נוכחנו לראות שהרגשתם שאינם לבד בכאבם ובצרתם היתה להם חשובה. הועדה ממליצה על יוזמה ממלכתית ייחודית להנצחת הנפגעים – יהודים ולא יהודים.

- בישראל הוקם **אתר הנצחה ביער בן שמן של קק"ל** על ידי הארגון הישראלי "ממוריה" – למען הנעלמים בארגנטינה". באתר זה מונצחים אנשים שהועלמו בתקופת השלטון הצבאי, הוצב בו לוח זיכרון עם שמותיהם של עשרות נפגעים ואף הוקם בו גן משחקים ונטעו עצים לזכרם. אנו ממליצים שמדינת ישראל תציע לארגון "ממוריה" לאמץ ולתמוך באתר שהוא הקים בשיתופה המלא של קק"ל. באתר יוקם לוח זיכרון נוסף עם שמותיהם של כל האנשים

שקרוביהם ירצו בכך, וכן יורחב הפיתוח בצורה מתאימה. כדי לגייס את האמצעים הדרושים לכך משרדי החוץ והמשפטים יפנו לקרנות שלרשות האפוטרופוס הכללי לקבל התמיכה הדרושה לכך.

הוועדה המליצה שהמדינה תכריז, בארגנטינה ובישראל, על הרחבת האתר, תזמין את קרובי המשפחה שירצו לפנות לשגרירות בבואנוס איירס ולוועדה בישראל כדי לתת את שמות יקיריהם שירצו להנציח. חנוכת האתר תיעשה בחסות נשיא המדינה. הרחבת האתר תיעשה בשיתוף עם קרן קיימת לישראל והזמנת קרובי המשפחה ואירוחם ייעשו בשיתוף הסוכנות היהודית לישראל.

- הקמת **אתר הנצחה וירטואלי באינטרנט**, בו ירוכזו כל החומר שנאסף ופרטים שבני המשפחות ירצו להוסיף, דו"ח הוועדה, חומר רקע והשלמות, קישורים לאתרים אחרים.
- הוצאה לאור של דו"ח הוועדה, גם כ**ספר הנצחה**.